

YA'RUBİLER

re bölge ileri gelenlerinin Nâsır b. Mürşid b. Mâlik el-Ya'rubî'ye biat etmesiyle kurulmuştur (1024/1615). Nâsır b. Mürşid'e 1034'te (1624) biat edildiği de söylenmektedir (Sâlimî, II, 3; Sirhân b. Saîd b. Sirhân, s. 44, 46; *Eİ²* [İng.], XI, 292).

1004 (1595) yılında Rustâk'ta doğan ve burada yetişen Nâsır b. Mürşid, Uman İbâzîliği'nin önemli isimlerinden biridir. Rustâk'ı merkez edinen Nâsır b. Mürşid (1615-1640) yönetimi ele geçirmek isteyen gruplarla mücadele ederek Uman'da birliği sağladı. Onun döneminde, Doğu Afrika ve Hint Okyanusu'nda hâkimiyeti ele geçiren Portekizliler'e karşı başarılı mücadeleler verildi ve Uman, Portekizliler'den sonra bölgede önemli bir deniz gücü haline geldi. Ardından Uman ticaretinin gelişmesiyle halkın refah seviyesi arttı ve imar faaliyetlerine girişildi. Nâsır, Maskat'ı zaptetmek için Mes'ûd b. Ramazan en-Nebhânî kumandasında bir ordu sevkedince Portekizliler barış antlaşması yapmak zorunda kaldı (1630). Nâsır'ın Culfâr'daki (Re'sülhâyme) İran birliklerine karşı 1633'te Ali b. Ahmed komutasında gönderdiği ordu da başarılı oldu. Matrah ve Suhâr'a düzenlenen seferler sonucunda Portekizliler barış antlaşması tekliif ederek burada kalmaya devam ettiler. Nâsır'ın ölümünden önce Uman'da genel olarak Portekiz hâkimiyeti zayıflatılmış, Portekizliler'in elinde sadece Maskat, Matrah ve Suhâr'daki kaleler kalmıştı. Dönemin meşhur âlimlerinden, *Menhecû't-tâlibîn* adlı fıkıh kitabının müellifi Hamîs b. Saîd eş-Şaksî, Nâsır'ın en yakın yardımcılarından biriydi. Nâsır'ın halefi I. Sultân b. Seyf b. Mâlik (1640-1680) Portekizliler'den Maskat'ı aldı (1060/1650). Ardından Portekizliler'in elindeki diğer kaleler ele geçirildi. Sultân, Nezve'de (Nezvâ) inşası on iki yıl süren yeni bir kale yaptırmak suretiyle imar faaliyetlerini devam ettirdi. İbâzî imamlarından Salt b. Mâlik el-Harûsî döneminde inşa edilen Nezve Kalesi Nâsır b. Mürşid tarafından yenilenmişti. I. Sultân'dan sonra yerine oğlu Bel'arab (Ebû'l-Arab) geçti (1680-1692). Bel'arab mimari açıdan önemli olan Cebri'n Kalesi'ni yaptırarak yönetim merkezi haline getirdi. Onun döneminde tarımın gelişmesi için çeşitli islahatlar yapıldı. Bel'arab'ın kardeşi Seyf b. Sultân (1692-1711) yönetim merkezini tekrar Rustâk'a aldı. Seyf devrinde Uman deniz gücü doruk noktasına ulaştı. Portekizliler'le yapılan deniz savaşlarında üstünlük sağlandığı gibi Pembâ, Mombasa ve Kilve gibi yerler zaptedildi; İranlılar, Uman'a Basra körfezine giriş hakkı vermek zorunda kaldı. Bu dönemde su ka-

naları yenilendi, toprakların daha verimli hale gelmesi için çalışmalar yapıldı, bol miktarda hurma ve hindistan cevizi ağaçları dikildi.

Seyf'in yerine geçen oğlu II. Sultân döneminde (1711-1720) Uman deniz gücü daha da arttı ve Bahreyn ele geçirildi. İmar faaliyetlerini sürdüren II. Sultân güzelliğiyle dikkat çeken Hazm Kalesi'ni inşa ettirdi ve yönetim merkezi yaptı. Refah düzeyinin gittikçe artmasıyla Uman'da zengin tâcirler ve büyük toprak sahipleri ortaya çıktı. Ancak bunların özellikle köylülere ve kölelere yaptıkları haksız muameleler toplumda karışıklıkların çıkmasına yol açtı. II. Sultân'ın 1133'te (1720) ölümünden sonra yerine on iki yaşındaki oğlu II. Seyf'in geçmesi üzerine ulemâ iktidarını bu şekilde saltanatla intikal etmesine karşı çıktı. Bu arada taht iddiasında bulunan ve imamlığını ilân eden Sultân b. Mürşid ulemânın desteğini sağladı. Uman'ın büyük kısmına hâkim oldu ve Matrah liman şehri idare merkezi edindi. Seyf b. Sultân ise bu sırada büyük ölçüde önemini kaybeden Maskat'ta tutunabildi. Ya'rub b. Ebû'l-Arab ve Muhammed b. Nâsır el-Gâfirî de iktidarı ele geçirmek için mücadele edenler arasındaydı. Uzun süren iç savaşın ardından 1141 (1728) yılında II. Seyf'in imamlığı kabul edildi. II. Seyf'in İran'la yaptığı iş birliği, onların Uman'ın iç işlerine karışmaları ve imâmet tartışmalarında taraf olmaları sonucunu doğurdu. Sultân b. Mürşid, İranlılar'la yapılan savaşta öldürüldü. Durumun daha da kötüleşmesi ve Seyf'in 1156'da (1743) vefatıyla damadı olan Suhâr Valisi Ahmed b. Saîd iktidarı ele geçirdi ve İranlılar'ı Uman'dan çıkarmayı başardı. Böylece Uman'da günümüze kadar devam eden Bû Saîd hânedanı dönemi başladı. Abdullah b. Halfân b. Kayser *Siretü'l-İmâm Nâsır b. Mürşid* adlı bir eser kaleme almış (nşr. Abdülmeccid Hasîb el-Kaysî, Maskat 1977), Raymond Denis Bathurst, Ya'rubîler'i konu alan bir doktora tezi hazırlamıştır (1967, *The Ya'rubî Dynasty of Oman*, Oxford University).

BİBLİYOGRAFYA :

Sirhân b. Saîd b. Sirhân, *Annals of Oman to 1728* (trc. E. C. Ross), Cambridge 1984, s. 44-74; C. Niebuhr, *Beschreibung von Arabien: aus eigenen Beobachtungen und im Lande selbst gesammelten Nachrichten*, Kopenhag 1772, s. 298-301; J. R. Wellsted, *Travels in Arabia*, London 1838, I, 392-397; *Delilü'l-Hâlic* (Târih), II, 633 vd.; Sâlimî, *Tuhfetü'l-a'yân bi-sireti ehli 'Umân* (nşr. Ebû İshak İbrâhîm Ettafeyyîş), Kahire 1380/1961, II, 3-150; W. Phillips, *Oman: A History*, London 1967, s. 43-45; Zambaur, *Manuel*, s. 128; J. C. Wilkinson, *Water and Tribal Settlement in South-East Arabia: A Study of the Af-*

lac of Oman, Oxford 1977, s. XIV, 2, 28, 50, 126, 149, 155, 224, 245; a.mlf., *The Imamate Tradition of Oman*, Cambridge 1987, s. 218-225; Sâlim b. Hammûd es-Seyyâbî, *'Umân 'abre't-târih*, Maskat 1401/1980, III, 221-358; Mahmûd Ebû'l-Ulâ, *Cogrâfiyyetü iklimi 'Umân: Saltanatü 'Umân ve Devletü'l-İmârât*, Küveyt 1408/1988, s. 195-197; Saîd M. Bedevî v.dğr., *Delilü a'lâmi 'Umân*, Beyrut 1412/1991, s. 81, 86, 152, 160-161; *'Umân fi't-târih*, London 1995, s. 372-420; C. E. Bosworth, *The New Islamic Dynasties*, Edinburgh 1996, s. 113; A. Grohmann, "Ya'rub", *IA*, XIII, 360; G. R. Smith, "Ya'rubids", *Eİ²* (İng.), XI, 292.

CASİM AVCI

YAS

(bk. MATEM).

YASA

Moğol ve Türk devletlerinde emir ve kanunları ifade eden terim.

Yasakla aynı anlamdaki yasanın Türkçe mi Moğolca mı olduğu tartışmalıdır. Zemaşeri'nin (ö. 538/1144) *Muqaddime-tü'l-edeb*'inde birkaç yerde "ordusunun hazırladı, düzene soktu, sözünü süsledi" (güzellik konuşt) anlamında yasa-dı fiilinin geçmesi, bu fiil ve türevlerinin birçok Türk lehçesinde bulunması ve yan anlamlar kazanması kelimenin Türkçe olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca Cengiz Han'ın ilkelerine Türkçe bilig denmesi de bu anlamda benzerlik taşır. Yasa / yasak Türk devletlerindeki törü / töre, tüzük ve Osmanlı Devleti'ndeki örf (örfî hukuk) ve kanunla eşanlamlı yahut yakın anlamlıdır. Moğollar'da "yasak" anlamındaki jasad / casak kelimesi "ceza"nın yanı sıra "hükümet ve hâkim" mânasını da ifade eder. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren genelde ikiye ayrılan Moğol feodallerinin yönetimi elinde tutan birinci kesimi "jasakun noyan" (tam yargılamaya yetkisine sahip noyanlar) olarak ortaya çıkmıştı; ikinci kesimin böyle bir yetkisi yoktu. "Jasaklar" a han ve meselâ "cinong" gibi büyük senyörler mensuptu (Vladimirtsov, s. 256-257).

Moğollar. Yasa kelimesinin, 1206'da topladığı ve kendisini Moğol kabileleri üzerinde hâkim ilân ettiği kurultayda Cengiz Han tarafından kullanıldığı belirtilir. Cengiz Han yasanın (yasa-yı büzürg) aslı veya istinsah edilmiş bir metni günümüze ulaşmamıştır. 1206 tarihli kurultayda yasanın ilân edildiğine dair görüşler, bu tarihe en yakın iki kaynak olan *Moğolların Gizli Tarihi* ve Reşidüddin'in *Câmi'u't-tevârîh*'i tarafından doğrulanmaz. Reşidüdd-

din, 1218-1219 kurultayında yasanın (âyin) uygulamalarının ve "yusun"ların (âdetler) temelini yeniden atıldığını söyler. *Moğolların Gizli Tarihi*'nde yasa sözü birkaç yerde geçse de burada "kanun" anlamında değil "düzen ve emir" anlamında görünür. Cengiz'in, kardeşliği Şigi Kutuku'ya, "Ganimetleri bize üleştir ve -ona yargılama yetkisi vererek- cezalandırılması gerekenleri cezalandır; benimle anlaştıktan sonra taksim ve umum halkla ilgili hukukî meseleler hakkındaki bütün kararları ak kâğıtlı bir kitaba mavi yazıyla yaz. Şigi Kutuku'nun yazacaklarını benim neslimden hiç kimse değiştirmesin; onu değiştiren suçlu olur" dediği kaydedilir.

Moğol yasası üzerine araştırmalar yapan D. Ayalon'a göre yasanın 1206 yılında ilân edildiğine ve yazıya geçirildiğine dair herhangi bir delil yoktur. Cüveynî ise Cengiz'in yasalarının kitap haline getirildiğini ve Moğol seçkinlerinin bu kitaptaki emirlere başvurduğunu yazar. Cüveynî, Makrizî ve İbn Battûta'nın eserleri vasıtasıyla dağınık bir şekilde sonraki dönemlere ulaşan Cengiz yasaları (otuz yedi madde) teknik anlamda hukukî değil av, ordu düzeni ve posta sistemiyle ilgilidir ve idarî nitelikte gözükür. Bununla birlikte hukukî meselelerde ve devletin bütün geleneklerinde hânedanın değiştirilemez emirleri niteliğindeki büyük yasanın varlığına inanılmış, Çin kaynaklarının tanıklığına dayanarak Cengiz Han'ın ölümünden iki yıl sonra 1229'da Ögedey'in büyük han ilân edildiği kurultayda ilk defa yazılı bir nüshasının yürürlüğe konduğu ileri sürülmüştür (*EP* [İng.], XI, 293).

Cengiz yasasına atfedilen hükümlerden cezaî nitelikte olanlar şu hususları yasaklamıştır: Zina etmek, livâta yapmak, yalan söylemek, sihirbazlıkla uğraşmak, başkalarının hareketlerini araştırmak, kavga da birisine yardım etmek, suya veya küle su dökmek yahut içmek, üç defa başkasından mal alıp üç defa iflâs etmek, esir alanın izni olmadan savaş esirine yiyecek giyecek vermek, kaçan bir esiri tutup sahibine teslim etmemek, savaşta veya geri çekilme sırasında birinin düşürdüğü bir şeyi alıp sahibine vermemek. Bu suçların cezası ölümdür. Hayvanları boğazlamak da yasaktı; hayvanlar Moğol usulüne göre karını yarılıp kalbi elle sıkılarak öldürülmeliydi. Cengiz yasalarından intikal eden konular arasında toplumsal hayatı ilgilendirenler de vardır. Buna göre dinlerin ruhanî reisleri, Hz. Ali soyundan gelenler, fakirler, hâfızlar, fakihler, tabipler, âlimler, zâhidler, müezzinler ve ölü yıkayanlar vergiden

muaf tutulmuştur. Yemek ikram eden kişi sunduğu şeyden, önce kendisi yemelidir. Yemek yiyenlerin yanından geçen bir kimse davet beklemeden onlara katılmamalıdır; arkadaşlarından fazla yememeli, suya el sokmamalı, suyu kapla almalıdır. Elbiseler yıkanmamalıdır, zira necis nesne yoktur. Dinler ve mezheplerin hepsi muhteremdir. Hükümdara veya herhangi bir kimseye sadece adıyla hitap edilmelidir.

Bu yasa içinde ayrıca askerlerle ilgili düzenlemeler de yer almaktadır. Ordu onlu sistem içinde teşkilâtlandırılmış ve başlarına onbaşı, yüzbaşı, binbaşı rütbeleriyle kumandanlar getirilmiştir. Bir suçlu en yüksek derecede kumandan da olsa kendisini cezalandırmak üzere hükümdarca gönderilen en düşük rütbeli kimseye itaat etmelidir. Generaller sadece hükümdara başvurabilir, aksi halde idam edilir. İzinsiz görev yerini değiştirenin cezası da ölümdür. Görevini ihmal eden asker, süreklilik avı sırasında avı kaçırın avcı dayak cezasıyla, bazan da ölümlü cezalandırılır. Ölüm cezasından diyet vererek kurtulmak mümkündür. Elinde çalıntı at bulunan kimse onu iade etmekte yükümlüdür, ayrıca dokuz at daha vermelidir; bu atları vermeye gücü yoksa çocuklarını vermelidir; çocuğu da yoksa idam edilir. Bir kumandanın ikametgâhının eşliğine basan kişi ölümüne mahkûm edilir. Kimse kimseyi aşağı görmemelidir. Ayda üç defadan fazla sarhoş olmak suçtur.

Cengiz yasasında medenî hukukla ilgili hükümlere dair kaynaklarda fazla bilgi bulunmaz. Sınırlı bilgilere göre câriyelerden doğan çocuklar sahih nesepli sayılır ve babalarının mirasından pay alır. Miras paylaşımında yaşları büyük çocuklar küçüklere göre daha fazla pay sahibidir, buna karşılık baba evi küçük çocuğa kalır. Çocukların derecesi annelerinin derecesine göre belirlenir. Bir kimsenin eşlerinden, önce nikâhlanmış olanı, bazan da babası çok ünlü bir soya mensup bulunanı baş kadın sayılır. Cengiz yasası sürekli bir posta teşkilâtı kurulmasını da emreder. Bu arada isteyerek teslim olan şehirlere ve halkına zarar verilmez (*Arsal*, s. 169-174). Bu yasa göre hükümdarlık hânedan ailesi içinde büyük erkek çocuğa intikal eder (Ötemiş Hacı, s. 31).

Moğollar'ın ve Türkler'in aynı coğrafyada yaşamaları, benzer örf ve âdetlere, benzer efsanelere sahip olmaları, Türkler'in Moğollar'dan önce birçok devlet kurmaları ve nihayet Cengiz'in yargılama ile görevlendirdiği Şiti Kutuku'nun Türk soyundan gelmesi gibi sebeplerle Cengiz yasa-

sının büyük kısmının Türk örflerine dayandığı veya ona uygun olduğu ileri sürülmüştür. Muhtemelen Cengiz Han kendi koyduğu kurallar yanında toplumun örf ve âdetlerinin önemli bir kısmına da yasa gücü tanımıştır (*Arsal*, s. 168; *Canatar*, s. 41-42; *Gömeç*, I/2 [2006], s. 4 vd.). Türkler'de kelimenin kullanımının Cengiz Han'dan önceye dayanmasına rağmen (*Clauson*, s. 974) Cengiz Han'ın egemenliğinden sonra hukukî anlamda yaygınlık kazandığı ve onun adıyla bütünleştiği söylenebilir. Orhon yazıtlarında ve *Kutadgu Bilig*'de hükümdarın iyi töre koymasından söz edilmesi Türk geleneğinde devlet başkanının kanun koyma yetkisine işaret içindir. Müslüman Türkler arasında yasa hukukunu ilk kuramlaştıranlardan birinin, *Fetâvâ-yı Cihandâri* müellifi ve Sultan Muhammed b. Tuğluk'un siyasî danışmanı Ziyâeddin el-Berenî olduğu söylenmiştir. Osmanlı Devleti'nde şer'î hukuk yanında örfî hukuk tanımlanırken örnek diye Cengiz'e atfı yapılması geleneğin teşekkül bakımından ilgi çekicidir: "Mücerred tavr-ı akl üzere nizâm-ı âlem-i zâhir için meselâ tavr-ı Cengiz Han gibi olursa sebebine izâfe ederler; siyâset-i sultânî ve yasağ-ı pâdişâhî derler ki örfümüzce ona örf derler" (*Tursun Bey*, s. 12). *Tursun Bey*'den önce ilk Osmanlı tarihçisi kabul edilen Ahmedî ise Moğol sultanlarının zulmü doğrudan değil kanunlarla yaptığını belirterek (Zulm kim kânûn u zabt ile ola / Adl gibi halka ol âsan gele) ister adaletli veya adaletsiz, ister isabetli ya da isabetsiz olsun bizzat yasanın varlığının halkın tavrı bakımından önemini vurgular. Siyâset-i şer'iyye (idare, yönetim) tamlamasındaki siyaset kelimesinin Türkçe yasanın başına, Cengiz'in askerleri arasındaki üç temel düzen ve ilkeyi (avcılık, ordu teşkilâtı, posta sistemi) vurgulamasından dolayı Farsça "se" (üç) sözü getirilerek "se-yasa" (üç yasa) ve bu ifadenin Arapça'da siyaset halini aldığı şeklindeki izah, Cengiz yasasının siyaset ve siyâset-i şer'iyye kavramını yorumlama bakımından etkisini gösterir (*DİA*, XXXVII, 299).

İlhanlılar. İlhanlı kaynaklarında yasa emir veya cezadan ziyade "birini ölüme mahkûm etme" anlamına gelir. Birçok defa yasadaki söz edilmesine rağmen Cengiz'in yasasına nâdiren atfı yapılır. Yasa bir ölçüde "ahkâm ve ferman" mânasına gelecek şekilde kullanılmıştır. Gâzân Han zamanında Moğollar'ın İslâmiyet'i kabul etmeye başlamasıyla Moğol yasası geri plana itilmiştir. Reşîdüddin'e göre Gâzân Han gençliğinde "yasak ve yusun"un ateş-

li bir taraftarıydı ve Moğol askerlerine ik-tâ verdiğinde Cengiz Han'ın yasanı çok övmüştü. Bu övgüyü bazı araştırmacılar Cengiz yasanı aşındıran uygulamaları örtmek amacına yorumlamışlardır. Abdullah b. Ali el-Kâşânî, *Târîh-i Olcaytu*'da Olcaytu'nun sarayında Hanefiler ve Şâfiiler arasındaki uzun bir ihtilâftan söz eder. Bu ihtilâf üzerine Kutluk Şah Noyan, "Bu yetmiş iki parçaya ayrılmış tuhaf Arap dininden Moğol yasa ve yusunlarına dönelim" demişti. Bu nakilden, Moğol beyleri arasında bu devirde geleneklerinin hâlâ yaşadığı ve onların İslâm'a dair bilgilerinin zayıflığı sonucu çıkarılabileceği gibi eski Moğol gelenekleriyle şeriat arasında belli bir gerilimin var olduğu da anlaşılır.

Fars kaynaklarında mahkeme ve yargılama gibi farklı anlamlarda "yargu" sözü sıkça kullanılır. Meselâ *Câmi'u'l-tevârîh*'in İran'daki Moğollar'dan söz edilen bölümünde sık sık yargu kelimesi geçer. Cüveynî'ye göre İlhanlılar'ca, hükümdar aleyhindeki eski yüksek idarecilerin ve suikast iddiasıyla diğer düşmanların durumu soruşturulurken zaman zaman işkencenin uygulandığı yargular (yargulamalar) yapılmıştır. Reşidüddin de yargulardan, resmî görevlilerden şikâyet ve entrikalara karşı tahkikat dolayısıyla bahseder. Yarguya emîr-i yargu veya yargucu tarafından nezaret edilirdi. Moğol emîrleri ve askerleri, Moğollar'a tâbi devletlerdeki hükümdarlar, emîrler, vezirler ve diğer devlet adamları, Moğol şehzadeleri gerektiğinde yarguda muhakeme edilip hesaba çekilirdi. Yargucu, hasımlar arasındaki anlaşmazlıkları da Cengiz yasanına göre sonuca bağlardı (Uzunçarşılı, s. 266 vd.). İlhanlılar ve Kirman Karahıtayları'ndaki yargu davalarının boyutları tam olarak bilinmemektedir. Şems-i Münşî, *Destûrû'l-kâtib* adlı eserinde emîr-i yargunun işlevlerini anlatan uzun bir bölüm yer verir. Bazı araştırmacılar, *Destûrû'l-kâtib*'de anlatılan yargu ile 1206 kurultayında Cengiz'in görevlendirdiği Şigi Kutuku'nun faaliyetleri arasında benzerlikler tesbit etmiştir. Şigi Kutuku'nun hükmettiği belirli ceza davaları "mavi kitap"a kaydedilir, dava için Moğolların *Gizli Tarihi*'nde de geçen yargu kelimesi kullanılırdı. Reşidüddin'e göre öksüz bir Tatar olan Şigi Kutuku yargunun kurallarını koymuş, bu usul Moğolistan'da ve o bölgelerde uygulanmıştır. Asker toplama işi için İlhanlılar "yasamış" tabirini kullanırlardı ki bu da yasayla ilgili görünmektedir.

Memlükler. Tarihçi İbn Tağrıberdî, Baybars'a takdim edilen büyük yasadaki söz

etmekle birlikte bunun bir nüshasının günümüze intikal ettiğine dair bilgi yoktur. Kahire'de XIV. yüzyılda Moğollar ve Memlükler arasındaki diplomatik ilişkilerde muhtemelen Arap yazısının benimsenmesinden önce birkaç emîrin Moğolca'yı, daha az sayıdaki de Uygur yazısını kullandığı anlaşılmaktadır. Kalkaşendî de Altın Orda ile Memlükler arasındaki yazışmaların Arap yazısıyla fakat Moğolca yapıldığını belirtir (*Şubhu'l-a'şâ*, I, 167). Makrîzî'nin *el-Hıta* adlı eserinde bahsettiği (II, 220) Ebû Hâşim Ahmed b. Burhân'ın Bağdat'ta Müstansırıyye Kütüphanesi'nde yasanın bir nüshasını gördüğüne dair kaydın doğruluğu sorgulanmıştır. D. Ayalon, Makrîzî'nin bu kısımda verdiği bilginin yasa içeriğinin tasviriyle birlikte İbn Fazlullah el-Ömerî'den, onun da Cüveynî'den aldığı tesbit etmiştir. Ayalon'a göre Makrîzî, yargıç sıfatıyla hareket eden hâciblerin ve bilhassa Memlükler'in şeriatın tamamlayıcısı olarak kadıların sahasına tecavüz edip idarî hukuku, "siyâse" ve "nazar fi'l-mezâlim" pratiğini uyguladıkları kanaatindeydi. Bu eğilimle mücadele için hâciblerin siyasetinin şeriatın tersi olan yasadaki ibaret bulunduğunu ileri sürmüştü, hatta ironik biçimde siyâse kelimesinin etimoloji bakımından yasa kelimesinden geldiğini iddia etmişti. Mısır'a yerleşen Moğollar'la Türkler arasındaki örf ve âdetlerle ilgili ihtilâfları Cengiz yasanına göre hâcib adlı görevlinin çözdüğü, hâcibin yargı yetkisinin sadece askerî davalar ve ihtilâflarla sınırlı olduğu, ancak bazan onun halk arasındaki davalara da baktığı, verdiği kararlara "hük-m-i siyâset" denildiği de kaydedilmiştir.

Ayalon, şimdiki kadar Memlükler arasında Moğol yasanına yapılan atıflardan bilinen en erkenine, XIV. yüzyılın ilk yarısında Sultan el-Melikü'l-Muhammed b. Kalavun'un emîri ve emini Aytamış el-Muhammedî'nin diplomatik amaçlarla Moğolca'yı iyi öğrendiğinden, Cengiz Han'ın yaşayışını yakından izlediği ve hükümdar muhafızları olan seçkin hasekiye mensuplarını Cengiz yasanına göre yargıladığından bahseden Safedî'nin *A'şânü'l-âşır* adlı eserinde rastlandığını bildirir. Sultanın bir diğer emîri olan Arikay'ın da yasa bildiğinden söz edilmiştir. Memlük Devleti'nde Moğol etkisinin yaygın olduğu ve bunun hânedanın sonuna kadar sürdüğü yolundaki görüşe karşı Ayalon, erken Memlük toplumunda yasa eğer bir rol oynamışsa bunun XIV. asrın ilk onyılları esnasında Batı Asya Moğolları'nın ekseriyetinin İslâmiyet'i benimsemesi sonu-

cu çok uzun sürmediğini, çünkü bu süreçte yasanın ve diğer Moğol geleneklerinin Moğollar'ca doğrudan doğruya yönetilen ülkelerde dahi etkisinin azaldığını ileri sürmüştür.

Osmanlılar. Selçuklular'dan sonra onların mirasını devralan Osmanlılar'da da yasa ve yasak kelimeleri geçer. Daha önce Selçuklular'da Sultan Sencer döneminde İran şehirlerinde kadılarınca yürütülen şer'î mahkemeler, vergi konularıyla ilgili Divân-ı Riyâsât ve kamu güvenliğiyle ilgili meselelere bakan şihnenin mahkemesi, ayrıca Divân-ı Mezâlim vardı. Anadolu'da Hatiroğullu isyanını bastırmak ve diğer suçluları yargılamak üzere 675'te (1276) Yargu Divanı kurulmuştu. *Destûrû'l-kâtib*'e göre yargucu olan emîr "kutadgubilik-i Cengiz Han'ı" (yasayı) görüp, okumuş olmak ve bütün kanunları iyi öğrenmek mecburiyetindeydi. Ayrıca önceki yargucuların işlemlerini de bilmesi gerekirdi (Uzunçarşılı, s. 271). Bu bilgiler, Selçuklular zamanında da yasanın belli bir uygulamasının ve etkinliğinin bulunduğunu gösterir. Nizâmül-mülk'ün *Siyâsetnâme*'sinde yer verdiği emîr-i hareslik ve emîr hares, bazı tarihçilerce hâcib adıyla birçok memura sahip "ağacı"dan (hâcibü'l-hüccâb) sonra sarayda en yüksek görevli memur, yanlış olarak yasacı, en yüksek vazife ise yasacılık şeklinde açıklanmıştır (a.g.e., s. 36-37).

Osmanlılar'da örfî hukukun yasa ile bağını gösteren Tursun Bey'in açıklamasından başka şekli bir unsur olarak erken devirlerde kanunnâmelerin bazılarının yasa (yasahâ), yasak ve yasaknâme diye adlandırıldığı dikkati çeker. Fâtih Sultan Mehmed ve II. Bayezid devrine tarihlendirilen, *Kânûnnâme-i Sultânî ber Müceb-i Örf-i Osmânî* adlı mecmuadaki elli dokuz hükümden üçü yasaknâme, dördü kanunnâme ve yirmi altısı yasak diye belirtilmiştir (bk. bibl.). Bunların maden işletmesi, tuz çıkarma ve tuz inhisarı, para basımı ve tedavülü, gümrük ve kapanlar, çeşitli temel ihtiyaç maddelerinin inhisar ve nizamalarına dair çoğu malî hususlarla ilgili hükümler koyduğu ve bu hükümlerin ihlalleri durumunda verilecek cezaları düzenlediği görülmektedir. Türk ve Moğol geleneğinde hükümdarın yasa koymasıyla ilgili herhangi bir tereddüt yoktur. İslâm hukuku da devlet başkanına sınırlı bir yasa yetkisi tanıyarak hükümdarın işini kolaylaştırmış ve koyduğu kuralın meşruiyet bunalımı yaşamasını önlemiştir. Ömer Lütfi Barkan'ın topladığı Osmanlı sancak kanunnâmelerinden Akkoyunlu sahasındaki yerlere ait olanların, yani Doğu

ve Güneydoğu Anadolu'daki Arapgir, Diyarbekir, Ergani, Mardin, Ruha ve Kemah livâları kanunnâmelerinde "defter-i yasa-hâ-i livâ-i ..." şeklinde adlandırıldığı görülür. Bunlardan "Defter-i Yasahâ-i Vilâyet-i Kemah"ın 922 (1516), diğer beşinin 924 (1518) tarihini taşıması kelimenin Akkoyunlular vasıtasıyla geldiğini ve XVI. asrın başına kadar yaygın biçimde kullanıldığını düşündürür. Bu kanunlar daha sonra "kanunnâme" şeklinde geçecektir. Anılan kanunların "yasahâ" (yasalar) diye isimlendirilmesi her kanun maddesinin yasa diye nitelendirildiğini ortaya koyar. Osmanlılar'ın kanunnâme yerine daha çok yasak ve yasaknâmeyi, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın yasa-hâyi tercih ettiği söylenebilir. Yasaknâme padişahın idarî, askerî, malî hususlardaki kanunlarını ve bunların ihlâlî durumunda uygulanacak yaptırımları içeren düzenlemelerdi.

XVI ve XVII. yüzyıllarda Osmanlılar'da yasak kelimesinin kanunun yanı sıra "silâh" veya "güç, zor, hâkimiyet, otorite" anlamında kullanıldığı da görülür. Yasaklı kelimesi yine bu ikincisine yakın bir anlamda sahiptir. Nitekim Yıldırım Bayezid'in, askerlerine yol üzerindeki tarlalarda ekinlere dokunmamalarını tembih ettiği bir kayıtta ondan, "Yıldırım Bayezid Han gayet yasaklı idi, kimseye el vurdurmadı, gayetle yasak etmiş idi" şeklinde söz edilir (*Oruç Beğ Tarihi*, s. 36). Eserini 730'da (1330) yazan, üç Selçuk ve iki Osmanlı hükümdarı devrinde yaşayan Âşık Paşa'nın *Garibnâme*'sinde geçen, "Geh yasama gâh kapçur geh tağar / Koşına koşmuş ili her dem sağar" beytinde yasama "salma vergi" anlamındadır. Bu vergi, diğer vergiler olan kapçur / kopçur ve tağar ile birlikte muhtemelen Selçuklular döneminden kalmadır. Osmanlılar'da timar, zeâmet ve hasların yerlerinin ve sağladıkları gelirlerin yazıldığı defter için yasama defteri tabiri geçer. Bayburt Kanunu'nun bir hükümden anlaşıldığına göre vilâyet tahriri aynı zamanda yasanmak / yasamak fiiliyle de ifade edilmekteydi (Hâliyâ vilâyet-i mezkûre yasanıp defter oldukta). Osmanlılar yasa, yasak, yasak etmek, yasakçılık, yasaknâme (meselâ 947 [1540] tarihli Para Voyvodaları Yasaknâmesi) kavramlarını kullanmalarına rağmen zamanla yasa ve yasaknâme yerine kanun ve kanunnâmeyi tercih etmişlerdir. Bu bağlamda kanun ve kanunnâme hakkında söylenegelemler yasa ve yasak hakkında da tekrarlanabilir.

Yasakçılık, yeniçerilerin pâyitahtta ve taşrada kanun ve kaidelerin tatbikinden so-

rumlu olmalarını ifade eden, başlangıcı Fâtih Sultan Mehmed devrine kadar giden, daha çok malî alandaki hizmetlerle ilgili bir görevdi. Yasakçı umumiyetle taşra kulluklarına verilen bir isimdi; ancak bunlar aynı zamanda kale kapılarını ve elçilikleri korur, satışı yasak malları izler, güm-rük kapılarını ve pazarları denetlerdi. Bazan yasakçı tabiri İstanbul'daki kullukçular için de kullanılmıştır. Yasakçılık, kanunları gereği gibi uygulayıp bilhassa Kanûnî Sultan Süleyman devrinden itibaren asayiş ve düzeni temin etme görevi idi. Taşrada görevlendirilen yasakçılara (kavas) bu ad dışında kulluk, değnek, yasakçı değneği, değnek kulluk, yasavul, yasakkulu / yasakçı kulu gibi adlar da verilmiştir. Bu son tabir XV. asır yasaknâmelerinde geçer. Yasakçı bazan halkın isteği üzerine tayin edilir veya görevine son verilir (Akgündüz, IX, 219). Yasakçılık hizmetine "emr-i pâdişâhiye mutî" ve münkad oldukları için" yeniçeriler tayin edilirdi (a.g.e., IX, 186). Taşrada görevli yasakçıların başına yasakçıbaşı adıyla yeniçeri yayabaşlarından biri getirilirdi. Yasakçılık hizmetini görenlerin ücreti olarak ilgili bölge halkından belli bir süre her dört koyundan birer akçe ve her sürüden bir toklu yasakçılık resmi alınırdı (Barkan, s. 344).

Osmanlılar'da yazılı kanun yapma ve ilân etmenin Fâtih Sultan Mehmed'le başladığı, onun İstanbul'u fethiyle birlikte Roma imparatorlarını taklit ederek kendisinde böyle bir yetki gördüğü ileri sürülmüştür. Bilinen ilk yazılı Osmanlı kanunnâmesi olan Fâtih'in Kanunnâmesi'ndeki ceza ve vergi düzenlemelerinin daha önceden varlığı tesbit edilenlerden oluştuğu, yani şifahî düzenlemelerin yazılı hale getirildiği açıktır. Fâtih'in teşkilât kanunu da bu niteliktedir ve bu durum önsözünde belirtilmiştir. Fâtih Sultan Mehmed'in buradaki ifadesinde iki husus dikkati çeker: İlki onun bazı ilâveleri bulunsa da kanunların atalarından beri gelen kanun olduğu, ikincisi Cengiz'in de kendi yasa için öngördüğü, ardından gelen hükümdar neslinin buna ebediyen bağlı kalması isteğidir. Ancak kendisi yeni kanunlar koyduğu gibi bazı kanunları da kaldırmıştır ve ona uyulmasını arzu etmesine rağmen kanunnâmesinin islah edilmesini de istemiştir (İnalçık, *SBFD*, XIII/2 [1958], s. 114, 116). Ancak bu görüşün doğru kabul edilebilmesi için ilk yazılı kanunnâme geleneğinin Osmanlı Devleti ile başlamış olması gerekir.

Osmanlı Devleti ile Türkistan'da kurulan Uluğ Bey Devleti'ni yasa-şeriat ilişkileri

bakımından karşılaştıran İsenbike Togan, Uluğ Bey'in yasa ve şeriat arasında XV. asrın birinci yarısında başaramadığı uyumu, aynı asrın ikinci yarısında Osmanlı padişahı Fâtih'in gerçekleştirecek kuvvetli bir merkezî idare kurduğunu belirtir ve Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürmesini yasa ile şeriatın bu başarılı uyumunda görür. Uluğ Bey'in başarısızlığını ise yasa ve şeriat uyumsuzluğundan çok başka etkenlere bağlar (*Tarih Çevresi*, sy. 10 [1994], s. 9-16). Uriel Heyd de Kuzey Afrika, Güney Arabistan, Endonezya ve İslâm dünyasının diğer bölgelerinde şer'î hukuk dışında cezalar uygulanmasına rağmen ceza hukuku sahasında Osmanlılar'ın yaptığı gibi resmî şekilde kanun koyup ilân etme uygulamasının başka İslâm memleketlerinde görülmediğini söyler. Osmanlılar'a benzer uygulamaya Dulkadiroğulları Beyliği'nin yanı sıra daha sonraki tarihte (1672) ve daha dar kapsamda Evrengzib Âlemgîr'in hükümdarlığı esasında Hindistan'daki Bâbürlüler'de rastlanacaktır. Heyd'e göre bu bir tesadüf değildi; Bâbürlüler, Osmanlılar dışında diğer büyük Sün-nî müslüman güçtü ve Osmanlılar gibi merkezî, iyi teşkilâtlanmış, önemli oranda gayri müslim nüfusa ve büyük ölçüde Türk-Moğol geleneklerine dayalı kurumlara sahip askerî bir devletti.

Bugün her ne kadar Cengiz yasaının yazılı olmayabileceği görüşleri ileri sürülse de son zamanlara kadar onun yazıya geçirildiği ve bir nüshasının Bağdat Kütüphanesi'nde bulunduğu inanılmıştır. Orhon yazıtlarında kağanın töre koymasını, *Kutadgu Bilig*'de hükümdarın iyi töre koymasının öğütlenmesi, Cengiz yasaı, Cengiz'in oğullarının yönettiği Altın Orda ve İlhanlı devletlerindeki yasa referansları, Timur'un tüzükâtı, Fâtih Sultan Mehmed ile aynı devirde hüküm süren Uzun Hasan'ın birçok kanun düzenleyip ilân etmesi, ardından Dulkadirli Alâüddeve Bozkurt Bey'in kanunnâmesi ve Hindistan'da Bâbürlü hükümdarlarının da kanun koymasını, hatta Gregoryen Kıpçak toplumunun "törebitig"i düzenlemesi yasa / kanun koymanın Türk-Moğol geleneğinde bulunduğunu açık şekilde gösterir. Hükümdarlar için Cengiz yasaı bir hukukî dayanak ve meşruiyet kaynağı olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Clauson, *Dictionary*, s. 974; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'şâ*, I, 167; Makrîzî, *el-Hıta*, II, 220; *Kanunnâme-i Sultânî ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmânî* (nşr. R. Anhegger – Halil İnalçık), Ankara 1956; Tursun Bey, *Târih-i Ebû'l-Feth* (nşr. A. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 12; *Oruç Beğ Tarihi: Giriş, Me-tin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım* (haz. Necdet Öz-

YASA

türk), İstanbul 2007, s. 36; Ötemiş Hacı, *Çengiz-nâme* (haz. İlyas Kamalov), Ankara 2009, s. 31; *Moğolların Gizli Tarihi* (trc. Ahmet Temir), Ankara 1995; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 36-37, 266 vd., 271; Barkan, *Kanunlar*, s. 344, 357; Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul 1947, s. 168-174; Spuler, *İran Moğolları*, tür.yer.; C. Alinge, *Moğol Kanunları* (trc. Coşkun Üçök), Ankara 1967; U. Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law* (ed. V. L. Ménage), Oxford 1973, s. 2; Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, tür.yer.; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul 1994-96, VII, 655-656; IX, 186, 219; B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilâtı* (trc. Abdülkadir İnan), Ankara 1995, s. 256-257; Mehmet Canatar, "Yasa, Yasak, Yasaknâme Tabirleri", *Adalet Kitabı* (ed. Bülent Arı – Selim Aslantaş), Ankara 2007, s. 41-54; Halil İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultânî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *SBFD*, XIII/2 (1958), s. 102-126; a.m.f., "Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet", *İslâmiyât*, I/4, Ankara 1998, s. 135-142; D. O. Morgan, "The 'Great Yasa of Chingiz Khan' and Mongol Law in the İlkhate", *BSOAS*, XLIX/1 (1986), s. 163-176; a.m.f., "Yäsâ", *El²* (İng.), XI, 293; I. de Rachewitz, "Some Reflections on Cinggis Qan's Jasag", *East Asian History*, VI, Canberra 1993, s. 91-104; İsenbike Togan, "Uluğ Bey Zamanında Yasa ve Şeriat Tartışmaları", *Tarih Çevresi*, sy. 10, Ankara 1994, s. 9-16; Sadi S. Kucur, "Nizâmülmülk'ün Siyâset-Nâme'sine Selçuklu Devlet Teşkilâtı Açısından Bir Bakış: Emir-i Hares ve Emir-i Dâd Örneği", *MÛTAD*, sy. 12 (2002), s. 41-72; Murteza Bedir, "Osmanlı Öncesi Türk Hukuk Tarihi Yazıcılığı", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/5, İstanbul 2005, s. 27-84; Saadetin Gömeç, "Bazı Çingiz Yasalarının Tarih ve Sosyal Dayanakları", *Turkish Studies*, I/2 (2006), s. 1-13; Emine Dinguç, "16. ve 17. Yüzyıllarda Taşrada Yasakçılar", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy. 7, Konya 2009, s. 129-143; Mustafa Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi: Askerî Yetkililer ve Nitelikleri", *DTCFD*, XLIX/1 (2009), s. 33-47; Aydın Taneri, "Hâcib", *DİA*, XIV, 510; H. Yunus Apaydın, "Siyâset-i Şer'iyye", a.e., XXXVII, 299.

FETHİ GEDİKLİ

YASAKÇI

(bk. KAVAS).

YASAR, Hüseyin Hüsâmeddin

(bk. HÜSEYİN HÜSÂMEDDİN YASAR).

YÂSİN SÛRESİ

(سورة يس)

Kur'an-ı Kerim'in otuz altıncı sûresi.

Adını ilk âyetini oluşturan iki harften almıştır. Hz. Peygamber tarafından bu adla anılmış, Buhârî ve Tirmizî'nin hadis kitaplarında da bu isim kullanılmıştır. Sûre,

Kur'an'ın kalbi diye nitelendiren hadis rivayetine dayanılarak "kalbül-Kur'ân" diye de adlandırılmış, ancak bu yaygınlık kazanmamıştır (Âlûsî, XXII, 522-523; İbn Âşûr, XXII, 191). Sûrenin Mekke döneminin ortalarında nâzil olduğu kabul edilmektedir. İnsanların yaptıkları işlerin ve bıraktıkları izlerin kayda geçirildiğini bildiren 12. âyetin yorumu meyanında rivayet edilen bir hadis dolayısıyla (Tirmizî, "Tefsîr", 36) bu âyetin Medine'de indiği söylenmiştir de bu kanaat benimsenmemiştir (Âlûsî, XXII, 523; İbn Âşûr, XXII, 191, 204-205). Sûre seksen üç âyet olup fâsılası "م، ن" harfleridir.

Yâsîn sûresinde İslâm akaidinin üç esasını teşkil eden tevhid, nübüvvet ve âhîret konuları tabiatın mükemmel kuruluşu ve işleyişinden deliller getirilerek anlatılır; bu arada iman-küfür mücadelesi çerçevesinde geçmiş kavimlerden ibret verici örnekler zikredilir. Dört bölüm halinde incelenmesi mümkün olan sûrenin birinci bölümünde ana konu Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı ve Kur'an'ın vahiy ürünü oluşudur. Sûrenin ilk âyetini teşkil eden "yâsîn" büyük bir ihtimalle Hz. Muhammed'e bir hitaptır (Âlûsî, XXII, 525; krş. Taberî, XXII, 178). Ardından Kur'an'a yemin edilerek Muhammed'in Allah'a ulaştırılan yol (sır'at-ı müstakim) üzerinde bulunan peygamberlerden olduğu, Kur'an'ın da gafletten bir türlü kurtulamayan kitleleri uyarmak amacıyla Allah tarafından indirildiği ifade edilir. Ancak gönüllerini ilâhî gerçeklere açmayan, Cenâb-ı Hakk'ı anıp kalpleri ürpermeyen ve iradelerini hak di-

ne yönlendirmeyen insanların bütün uyarılara rağmen iman etmeyecekleri bildirilir; mükelleflerin işledikleri fiillerin her şeyi içeren bir kütükte kaydedildiği belirtilir (âyet 1-12). Sûrenin ikinci bölümü kendilerine Hak dinin tebliğcilerinin gönderildiği bir yerleşim yeri halkının (ashâbü'l-karye) kıssası hakkındadır. Bu yerleşim yerine önce iki tebliğci gelmiş, ardından bunları destekleyen üçüncüsü gönderilmiştir. Ancak şehir halkı elçilere yalancı demiş, kendilerine uğursuzluk getirdiklerini ileri sürmüştü, tebliğden vazgeçmedikleri takdirde işkenceyle öldürüleceklerini söylemiştir. O sırada şehrin uzak yerlerinden gelen bir kişi halkı iman etmeye teşvik ederken kendisi de iman etmiş, fakat inkârcılar tarafından öldürülmüş, nihayet o yerleşim yerinin halkı korkunç bir sesle helâk edilmiştir (âyet 13-32). Müfessirler söz konusu şehrin Antakya, elçilerin havârilere, halkın Romalılar, uzaktan gelen kişinin de Habîb en-Neccâr olabileceğini kaydetmiş de gerek Hıristiyanlığın yayılışı gerekse Antakya'nın tarihi bakımından bu açıklamalar isabetli görülmemiştir (bk. ASHÂBÜ'L-KARYE; HABİB en-NECCÂR). Kur'an'da mevcut kıssaların çoğunda olduğu gibi yerleri ve hitap edilen insanları bilinmeyen bu kıssadan da amaç tarihî bilgi vermek değil kıssadan hisse alınmasını sağlamaktır.

Sûrenin üçüncü bölümünde insanların hayatlarını sürdürdükleri yeryüzünün besleyici özelliğine, gece ile gündüz, güneşle ay arasındaki düzen ve âhenge, yeryüzündeki çiçek, bitki vb. şeyler, ayrıca insanlar ve insanların henüz vâkıf olamadığı nice

Yâsîn sûresinin ilk âyetleri

